

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ
Книга 2 – ГЕОГРАФИЯ
Том 114

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF GEOLOGY AND GEOGRAPHY
Book 2 – GEOGRAPHY
Volume 114

ЙЕРАРХИЯ И ФУНКЦИИ НА ГРАДОВЕТЕ ОБЛАСТНИ ЦЕНТРОВЕ В БЪЛГАРИЯ

МИГЛЕНА КЛИСАРОВА

*Катедра по регионална и политическа география
e-mail: m_klisarova@gea.uni-sofia.bg*

*Miglana Klisarova: HIERARCHY AND FUNCTIONS OF THE CITIES DISTRICT CENTERS
IN BULGARIA*

The aim of the study is to reveal the significance and potential of the administrative district centers in Bulgaria by “functions” criterion. The functional structure of the 27 district centers is based on the indicator “available functions” related to the provision of various highly significant public services.

One of the main distinctive features of the spatial development of Bulgaria is confirmed, related to the extremely dominant position of the capital city – Sofia in the socio-economic development of the country. There is a tendency of concentration of the population in a small number of urban centers, which confirms the monocentric model as the main spatial development model of the country.

The results of the study reveal the existence of district centers with potential to perform important central functions. These urban centers should be seen in the context of their key role in achieving a balanced polycentric urban network and integrated urban development.

Key words: categorization of territorial units, administrative district centers, population dynamics, significant public services, ranking of district centers by “functions” criterion.

УВОД

Административните областни центрове в страната се отличават с ключова роля и значимост за пространственото развитие на националната територия. В същото време са налице съществени различия в развитието на 27-те адми-

нистративни областни центъра в страната¹, изразяващи се както в контекста на „гр. София и останалите“, така и по отношение на условията за развитие между останалите 26 административни областни центъра в страната.

Пространственото развитие на България се свързва с изключително доминантната позиция на столичния град София в социално-икономическото развитие на страната. Наблюдава се тенденция на концентрация на населението в малко на брой градски центрове, което затвърждава моноцентризма като основна отличителна черта на пространственото развитие на страната. Показателно е, че към 31.12.2019 г. в шестте големи града с население над 100 хил. души в страната живее близо 35% (2,403 млн. д.) от населението на България, като близо 18% (1,243 млн. д.) от населението на национално ниво живее на територията на столичния град.

Тематично изследването има отношение към общоприетата цел на кохезионната политика на ЕС за постигане на общоевропейско пространствено полицентрично развитие. Извършен е анализ на значимостта и потенциала на административните областни центрове в страната, както и ранжирането им по критерий „функции“. Резултатите от изследването разкриват наличието на областни центрове в страната с потенциал да изпълняват важни централни функции и да предоставят високочначими обществени услуги на населението. Тези градски центрове следва да се разглеждат в контекста на тяхната ключова роля за постигането на балансирана полицентрична селищна мрежа на територията на страната.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Обект на изучаване от настоящата разработка са 27-те града – административни центрове на област в страната, а предмет на изследване са техните йерархия, функции и значимост за пространственото развитие на България. Целта на изследването е насочена към разкриване на значимостта и потенциала на административните областни центрове по критерий „функции“. За изпълнение на формулираната цел са изпълнени следните изследователски задачи: анализ на класификациите на административно-териториалните и териториалните единици в страната; преглед на динамиката на населението на административните областни центрове в периода 2011–2019 г.; анализ на особеностите на пространствената структура на областни центрове; ранжиране на 27-те областни града в страната по критерий „функции“. Приложение намират следните методи на изследване: хронологичен, хорологичен, системен, сравнителен, математико–статистически. Приложенията в изследването

¹ Град София е административен център на две области – София (столица) (SOF) за областта, която включва в състава си единствено Столична община, и София (SFO), която включва в състава си 22 общини.

изходни данни се базират на достоверни информационни източници, сред които: публикации на Националния статистически институт, документи за стратегическо планиране на регионалното и пространственото развитие на България и др.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

За нуждите на изследването е извършен преглед на класификациите на административно-териториалните (АТ) и териториалните единици (ТЕ) в страната, разработени в съответствие с действащата нормативна уредба в областта на разглежданата проблематика (табл. 1).

Таблица 1
Table 1

Класификации на административно-териториалните и териториалните единици в България
Classifications of administrative-territorial and territorial units in Bulgaria

Закон за административно-териториалното устройство на Република България (ЗАТУРБ)
– Категоризация на АТ и ТЕ в България; – Обхваща всички общини и населени места.
Национална стратегия за регионално развитие на Република България за периода 2012-2022 г. (НСРР)
– Класификация на всички населени места – центрове на общини.
Национална концепция за пространствено развитие за периода 2013-2025 г. – актуализация 2019 г. (НКПР)
– Класификация на всички населени места – центрове на общини.

Съставено по: ЗАТУРБ, НСРР, НКПР

Категоризация на АТ и ТЕ в България в съответствие със ЗАТУРБ²

Категоризацията на АТ и ТЕ в страната е предвидена в ЗАТУРБ и обхваща всички общини и населени места в страната (табл. 2).

Функционалното категоризиране на населените места се извършва на база четири групи критерии и показатели към тях: демографски, урбанизационен, инфраструктура, селищно-административни и културни функции.

АТ и ТЕ се категоризират на база разработени интегрални оценки, като на база получения резултат общините се категоризират в „5+1“ категории (0 – за Столична община и категории от 1 до 5 за останалите общини), а населените

² В чл. 36 от Закона за административно-териториалното устройство на Република България (ЗАТУРБ) е предвидено общините, районите, кметствата и населените места да се категоризират по критерии и показатели, определени от Министерския съвет. Категоризацията на АТ и ТЕ в Република България се извършва от Министерство на регионалното развитие и благоустройството.

места – в „8+1“ категории (0 – за гр. София и категории от 1 до 8 за останалите населени места). За някои АТ и ТЕ е налице служебно определяне на категории и изключването им от изчисляването на интегрални оценки. Предприетите специфични решения се отнасят за обекти, които се отличават съществено от останалите и тяхното включване в изчисляването на интегрални оценки би довело до деформиране на получените резултати. Служебно определяне на категории е извършено по отношение на следните АТ и ТЕ:

- **Столична община:** категория 0;
- **Град София:** категория 0;
- **Градовете Пловдив и Варна:** категория 1;
- **Населени места с население под 100 жители:** категория 8.

Съществуват някои различия между категоризацията на АТ и ТЕ в съответствие със ЗАТУРБ и класификациите, разработени в два от действащите понастоящем ключови документи за стратегическо планиране на регионалното и пространственото развитие на национално ниво – НСРР и НКПР. В двата стратегически документа е извършена класификация на всички населени места в страната – центрове на общини. Друго различие е свързано с използваната скала на оценка, съгласно която населените места са класифицирани в пет нива. Налице е и по-малък брой на използваните показатели, в сравнение с тези, използвани за категоризацията в съответствие със ЗАТУРБ.

Таблица 2
Table 2

Категоризация на административно-териториалните и териториалните единици в България в съответствие със ЗАТУРБ

Categorization of administrative-territorial and territorial units in Bulgaria according to the LATSРB³

Методика за категоризиране, разработена през 2012 г. (утвърдена от МРРБ).	
Мониторинг на категоризацията се извършва през период от две години – до момента такъв е извършен през 2014 г., 2016 г., 2018 г.	
Задължителна актуализация на категоризацията се извършва година и половина след проведено преброяване на населението и жилищния фонд в страната ³ ,	
Категория на населено място⁴	Категория 0: 1 град – София със служебно определена категория
	Категория 1: 18 града, в т.ч. 2 града със служебно определени категории – Пловдив и Варна
	Категория 2: 8 областни центъра – Монтана, Ловеч, Търговище, Разград, Силистра, Кърджали, Смолян и Кюстендил

Съставено по: данни на Министерство на регионалното развитие и благоустройството, <https://www.mrrb.bg/bg/kategorizaciya-na-administrativno-teritorialnite-i-teritorialnite-edinici/>⁴⁵

³ Law on Administrative-territorial Structure of Republic of Bulgaria

⁴ През 2021 г. предстои да се проведе 18-ото поред преброяване на населението и жилищния фонд в Република България.

⁵ В контекста на тематичния фокус на изследването е поставен акцент върху категоризацията на населените места – административни областни центрове.

Класификация на населените места – центрове на общини, в съответствие с НСРР 2012–2022 г.

НСРР представя йерархична система от центрове, които простират своето влияние върху различни по големина териториални ареали. Документът разкрива „отговорността“ на населените места – центрове на общини, спрямо прилежащите им територии (табл. 3).

Класификацията се базира на оценка на центрoвете като урбанистични центрове, полюси на развитие, принадлежност към оси на развитие, устойчивост, предоставяне на различни високочначими услуги за населението и др. Под внимание са взети основни демографски признаци, наличие на административни, обслужващи, образователни, културни и др. институции, специфики на територията и др.

Центровете на общини са класифицирани в пет йерархични нива в зависимост от тяхното различно ниво на значимост и влияние. Столичният град София е отделен в самостоятелно първо ниво, а останалите 259 общински центъра⁶ в страната са класифицирани в четири нива.

Таблица 3

Table 3

Йерархична структура на административните областни центрове в България съгласно НСРР за периода 2012–2022 г.

Hierarchical structure of the administrative district centers in Bulgaria according to the NRDS⁷ for the period 2012–2022

1^{во} ниво – 1 бр. <i>Център с европейско значение в националната територия</i>
– Столичният град София
2^{ро} ниво – 9 бр. (6 + 3) <i>Големи градове, центрове с национално значение в територията на районите</i>
– Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Плевен, Стара Загора + Видин, Велико Търново, Благоевград
3^{то} ниво – 25 бр. (17 областни центъра + 8 други града) <i>Средни градове, центрове с регионално значение в територията на областите</i>
– Монтана, Враца, Ловеч, Габрово, Търговище, Разград, Силистра, Шумен, Добрич, Сливен, Ямбол, Хасково, Кърджали, Смолян, Пазарджик, Кюстендил, Перник + Свищов, Горна Оряховица, Асеновград, Димитровград, Казанлък, Карлово, Дупница, Петрич

Съставено по: данни на НСРР за периода 2012–2022 г.

⁶ Брой общини към момента на разработване на документа – 264 (без Столична община и общините без самостоятелен общински център – 4 бр., остават 259 бр.).

⁷ National Regional Development Strategy

Класификация на населените места – центрове на общини, в НКПР за периода 2013–2025 г. – актуализация 2019 г.

Класификацията в НКПР надгражда тази в НСРР. Извършеното в документа йерархизиране на центрoвете е на база оценка на тяхното значение и роля по редица критерии и показатели за: динамика на населението и степен на развитие на техните обслужващи административни, икономически, транспортни, образователни, културни, туристически, социални и комуникационни функции.

На база териториалните ареали на влияние на населените места – центрове на общини, е извършена подредба в пет йерархични нива. И в НКПР, както при класификацията в НСРР, гр. София е единственото населено място в страната от първо ниво.

В представената в НСРР и НКПР йерархична структура на населените места – центрове на общини, 27^{-те} административни областни центъра са отнесени към първо, второ и трето йерархично ниво. Столичният град София е единственият център в страната, който и в двата документа е отделен в самостоятелно първо ниво (табл. 3 и табл. 4).

Таблица 4

Table 4

Йерархична структура на административните областни центрове в България съгласно НКПР за периода 2013–2025 г.

Hierarchical structure of the administrative district centers in Bulgaria according to the NCSD⁸ for the period 2013–2025

1^{во} ниво – 1 бр. <i>Център с европейско значение за територията на страната</i>
– Столичният град София
2^{ро} ниво – 6 бр. <i>Големи градове, центрове с национално значение за районите от ниво 2</i>
– Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Плевен, Стара Загора
3^{то} ниво – 28 бр. (20 областни центъра + 8 други изявени градове)⁹ <i>Средни градове, центрове с регионално значение за територията на областите</i>
– Видин, Монтана, Враца, Ловеч, Габрово (3+), Велико Търново (3+), Търговище, Разград, Шумен (3+), Силистра, Добрич (3+), Сливен, Ямбол, Хасково (3+), Кърджали, Смолян, Пазарджик (3+), Перник, Кюстендил, Благоевград (3+), Свищов, Горна Оряховица (4+), Казанлък, Димитровград (4+), Асеновград (4+), Карлово (4+), Дупница (4+), Петрич (4+)

Съставено по: данни на НКПР за периода 2013–2025 г.

Сред разликите в класификациите на двата документа е, че в НСРР към второ йерархично ниво са отнесени 9 града – Пловдив, Варна, Бургас, Русе,

⁸ National Concept for Spatial Development

⁹ За градовете, отбелязани с „3+“, се отчита потенциал за преминаване във второ ниво. За градовете от трето ниво, отбелязани с „4+“, се отчита, че са на границата между трето и четвърто ниво.

Стара Загора и Плевен + Видин, Велико Търново и Благоевград. В НКПР броят на градовете центрове от второ ниво е 6. Различието е по отношение на градовете Видин, Велико Търново и Благоевград, които в НКПР са отбелязани като центрове от ниво 3+, притежаващи потенциал за преминаване към по-високото второ йерархично ниво.

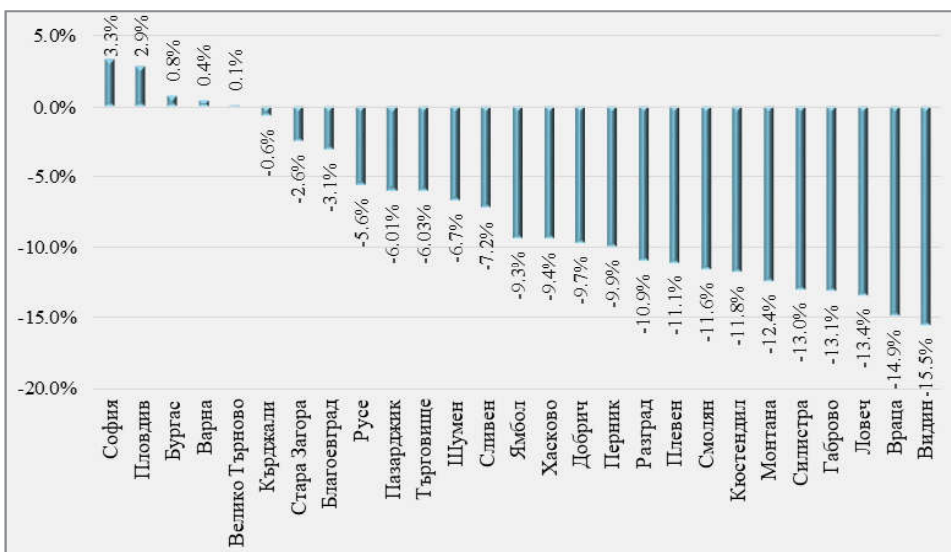
Към центрoвете на общини, определени като градове от трето йерархично ниво, са включени както областни центрове, така и т.нар. „други изявени градове“, които не са административни центрове на област. Техният брой в НСРР е 17, а в НКПР – 20, Посочената разлика в броя се дължи на градовете Видин, Велико Търново и Благоевград, които в НСРР са определени като центрове от по-високото второ йерархично ниво.

Броят на населението и особеностите на пространствената структура на административните областни центрове в България

Демографският фактор е сред основните фактори, влияещи върху условията и възможностите за развитие на дадена територия. Населението изпълнява ролята както на производител, така и на потребител на стоки и услуги. От значение са редица количествени и качествени параметри на човешките ресурси, сред които брой на населението, възрастова и образователна структура и др. (Русев 2008).

За целите на изследването е извършен преглед на динамиката на населението на 27-те административни областни центъра в периода между проведеното последно преброяване на населението и жилищния фонд в страната (данни към 01.02.2011 г.) и последните налични данни за демографските процеси в страната (31.12.2019 г.).

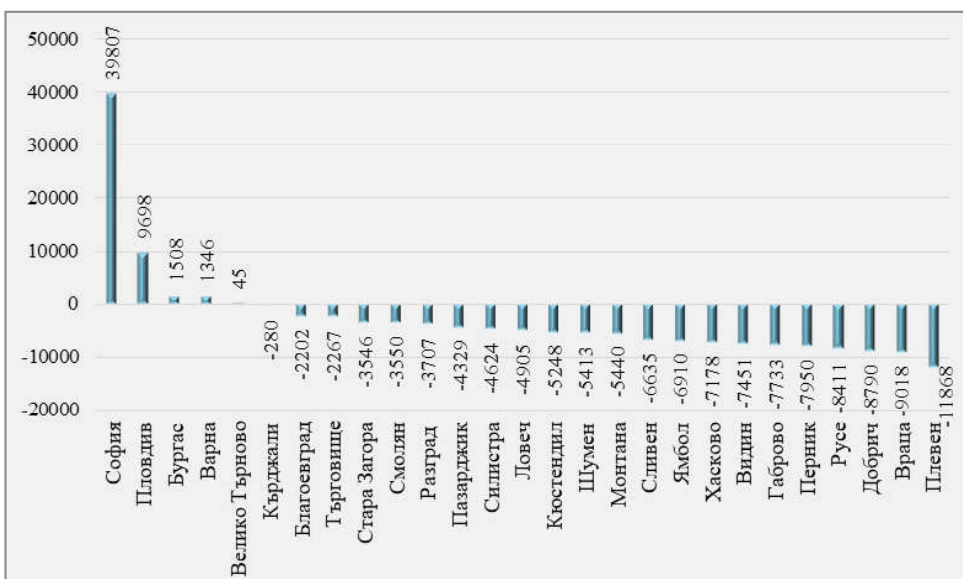
В посочения период броят на населението нараства на територията на само 5 областни центъра в страната – София, Пловдив, Варна, Бургас и Велико Търново. Останалите 22 административни областни центъра в страната се отличават с отрицателен темп на промяна на броя на населението в разглеждания период (фиг. 1 и фиг. 2).

Фиг. 1. Динамика на населението на административните областни центрове в България в периода 2011–2019 г. (%)

Fig. 1. Population dynamics of the administrative district centers in Bulgaria in the period 2011–2019 (%)

Съставено по: данни на Национален статистически институт, <https://www.nsi.bg/>

Фиг. 2. Динамика на населението на административните областни центрове в България в периода 2011–2019 г. (брой)

Fig. 2. Population dynamics of the administrative district centers in Bulgaria in the period 2011–2019 (number)

Съставено по: данни на Национален статистически институт, <https://www.nsi.bg/>

Налице са съществени различия между областните центрове по отношение на стойностите, представящи динамиката на населението в периода 2011–2019 г. Най-висока положителна стойност се отчита за столичния град София, чието население нараства с 3,3%, равняващи се на близо 40 000 д.

Втората най-благоприятна стойност се отчита за гр. Пловдив, чието население бележи ръст с 2,9%, равняващи се на около 9 700 д. За градовете Бургас и Варна се отчита ръст съответно с 0,8% (1 508 д.) и 0,4% (1 346 д.). Населението на петия областен център, за който е налице положителен темп на динамика на населението – Велико Търново, нараства с 0,1% (45 д.).

Анализът до момента ясно разкрива съществуващите големи различия между столичния град и останалите 4 областни града в България, за които е налице ръст в броя на населението. Отчетеното увеличение за града на първо място – София е с близо 40 000 д., при стойност от около 9 700 д. за този на второ място – Пловдив. Стойностите за областните центрове на трето и четвърто място в структурата на разглеждания показател – Бургас и Варна, са едва около 1 500 д. и 1 400 д. и 45 д. за града на пето място – Велико Търново.

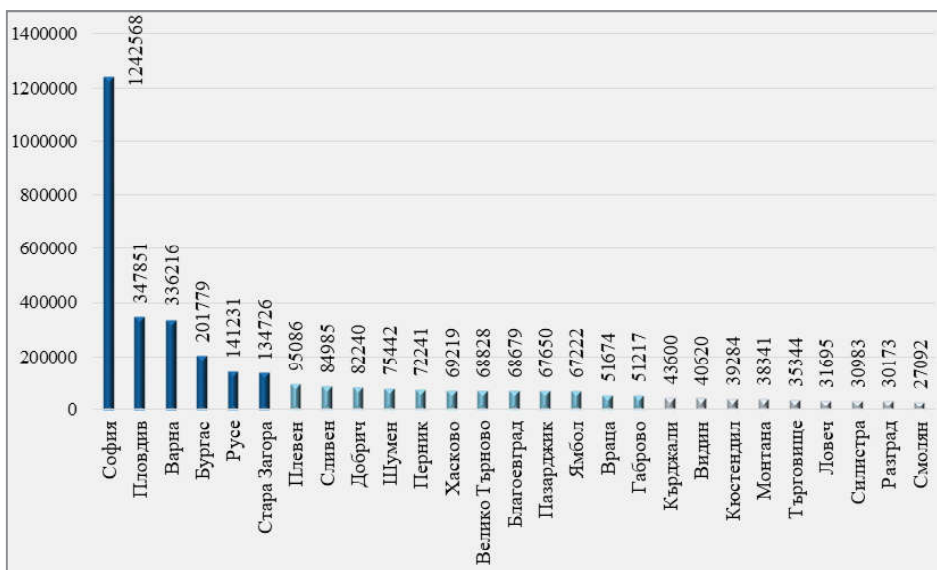
За останалите 22 административни областни центъра се отчита спад в броя на населението, който варира между 0,6% за гр. Кърджали (най-ниска отрицателна стойност) и 15,5% за гр. Видин (най-неблагоприятна относителна стойност). Отчетеното намаление в абсолютно изражение е съответно –280 д. и –7 451 д.

Сред областните градове с отчетени тревожни относителни стойности се отличават също Враца (–14,9%), Ловеч (–13,4%), Габрово (–13,1%), Силистра (–13,0%), Монтана (–12,4%), Кюстендил (–11,8%), Смолян (–11,6%).

Най-тревожна абсолютна стойност на динамиката на населението в периода 2011–2019 г. се отчита за гр. Плевен, чието население намалява с 11 868 д., равняващи се на 11,1%. На следващо място по спад в броя на населението се нареждат областните центрове Враца (–9 018 д.), Добрич (–8 790 д.), Русе (–8 411 д.), Перник (–7 950 д.).

Съществените пространствени различия в броя на населението на административните областни центрове в България, са визуализирани на фиг. 3. Към 31.12.2019 г. за 6 града в страната се отчита брой на населението от над 100 хил. д. Това са София, Пловдив, Варна, Бургас, Русе и Стара Загора, със стойности от близо 1,243 млн. д. за столичния град София и почти 348 хил. д. за града, заемащ второ място по брой население в страната – Пловдив. За градовете Варна и Бургас, заемащи следващите две места в структурата на показателя, се отчитат стойности съответно от близо 337 хил. д. и 202 хил. д.

Най-малък брой население се отчита за областните центрове Смолян (27 092 д.), Разград (30 173 д.), Силистра (30 983 д.), Ловеч (31 695 д.).

Фиг. 3. Население на административните областни центрове в България към 31.12.2019 г. (брой)
 Fig. 3. Population of the administrative district centers in Bulgaria as of 31.12.2019 (number)
 Съставено по: данни на Национален статистически институт, <https://www.nsi.bg/>

На база стойностите на динамиката на населението на областните центрове, разкриващи наблюдаваните негативни демографски тенденции на територията на голяма част от страната, можем да заявим, че съществува опасност от отпадане на някои градове от групите, към които спадат понастоящем. Това се отнася за градовете Габрово и Враца, за които е налице опасност от отпадане от групата на 12-те града в България с население между 50 000 и 99 999 д. За гр. Смолян е налице опасност от отпадане от групата на градовете с население над 25 000 д.

Основна отличителна черта на териториалното разпределение на населението в страната е неговата концентрация в малко на брой градски центрове (табл. 5). Към 31.12.2019 г. близо 35% или над 2,403 млн. д. от населението на национално ниво¹⁰, живее в шестте големи града с население над 100 хил. д., като само в гр. София живее почти 18% (близо 1,243 млн. д.) от населението на България. Съизмеримостта на столицата с останалите 5 града с население над 100 хил. д., чийто общ брой население е около 1,162 млн. д., ясно разкрива проявата на моноцентричен модел на пространствено развитие на националната територия.

¹⁰ Население на България към 31.12.2019 г. – 6 951 482 д.

Групиране на административните областни центрове в България по брой население към
31.12.2019 г.

Grouping of the administrative district centers in Bulgaria by number of population as of 31.12.2019

С население над 100 000 д. о 6 града	– София, Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Стара Загора – Общ брой население: 2 403 371 д. => 34,6% от населението на национално ниво, в т.ч.: о в гр. София: 17,9% (1 242 568 д.) о в останалите пет града: 16,7% (1 161 803 д.)
С население между 50 000–99 999 д. о 12 града	– Плевен, Сливен, Добрич, Шумен, Перник, Хасково, Благоевград, Ямбол, Пазарджик, Велико Търново, Габрово, Враца – Общ брой население: 854 483 д. => 12,3% от населението на страната
С население между 25 000–49 999 д. о 9 града	– Кърджали, Видин, Кюстендил, Монтана, Търговище, Ловеч, Силистра, Разград, Смолян – Общ брой население: 317 132 д. => 4,6% от населението на страната

Съставено по: данни на Национален статистически институт, <https://www.nsi.bg/>

Относно разположението на градовете с население над 100 хил. д. Северозападен район от ниво 2 (NUTS 2) е единственият район от това териториално ниво, в чийто обхват не е разположен град, попадащ в посочената група. Допреди няколко години към тази група се отнася гр. Плевен, чието население преминава под долната граница от 100 хил. д. през 2015 г.

Общият брой население на 12-те града с население между 50 000 и 99 999 д. към 31.12.2019 г. е близо 855 хил. д., които формират 12,3% от населението на България. Областните центрове в разглежданата група са разположени на територията и на шестте района от ниво 2 в страната.

Населението на останалите 9 административни областни центъра е между 25 000 и 49 999 д., като към края на 2019 г. в тях живеят около 317 хил. д., равняващи се на едва 4,6% от населението на страната.

Резултатите от извършения анализ позволяват да заявим, че е налице изключително моноцентрична пространствена структура на административните областни центрове в страната. В ролята на „балансори“ на столичния град се разглеждат останалите пет големи града с население над 100 хил. д., определени в НКПР като градове от второ йерархично ниво – центрове с национално значение за районите от ниво 2, в чийто обхват попадат. Такъв център липсва в Северозападен и Югозападен район от ниво 2, където съгласно НКПР градовете Видин и Благоевград са определени като центрове от трето йерархично ниво.

Моноцентричната пространствена структура на развитие на националната територия се потвърждава от факта, че петте големи града, взети заедно (Пло-

вдив, Варна, Бургас, Русе и Стара Загора), са съизмерими със столичния град по демографски потенциал.

Проследявайки стойностите на ключови социални и икономически показатели на ниво административна област, ще установим, че в отделните административни области също е налице проявата на ясно изразен моноцентричен модел на развитие. Той се изразява в наличието на един главен център – областния град, и в липсата на втори градски център, изпълняващ равностойна/допълваща роля на областния център. Вторите по значимост градски центрове се отличават със значително по-малък социално-икономически потенциал и значимост за територията на съответната административна област, в чийто обхват попадат.

Значимост на административните областни центрове в страната по критерий „функции“

За нуждите на изследването по отношение на пространствената организация на административните областни центрове в страната се опираме на следното допускане за централните места: *„Градските центрове са организирани йерархично, като всяко йерархично ниво се отличава със специфична функционална структура“* (Стойчев 2012).

Основоположникът на теорията за йерархията на населените места – В. Кристалер, разглежда категорията „централно място“ като място, което трябва да осигури богат набор от стоки и услуги на разпръснатото около него население. Централните места трябва да притежават социални, културни и икономически учреждения, които да снабдяват както собственото си население, така и населението на притегателната територия. Според Кристалер е налице зависимост между възлагането на определени функции на централните и тяхната йерархия, която от своя страна се дължи на различната степен на централност (Christaller 1966).

По отношение на услугите, предоставяни от централните места, Кристалер разграничава обикновени/основни услуги, които отнася към услугите от нисък ранг, и специализирани услуги, считани за такива от висок ранг. Основните и специализирани услуги от своя страна биват предоставяни съответно от селища от ниско и високо ниво. Ако услугите се поделят на такива от висок и нисък ранг, то жизнеспособността на тези от висок ранг ще се свързва с необходимостта от значително по-голям брой население (потребители), спрямо броя, нужен за жизнеспособността на стоките и услугите от нисък ранг.

Налице е ключова зависимост между категориите „брой население на дадена територия“ и „възможност за предлагане/наличие на даден вид стока или услуга“. За да бъдат жизнеспособни услугите от висок ранг (обекти на здравеопазването, образованието, културата и др.), е нужен значително по-голям брой население спрямо този, нужен за услугите от нисък ранг. Последните са

представени най-вече от обекти, предоставящи услуги от ежедневна и средносрочна необходимост (магазини за хранителни стоки, облекла и др.). Потребителите са склонни да изминат значително по-голямо разстояние, за да получат достъп до дадена специализирана услуга от висок ранг, в сравнение с готовността им за пътуване за достъп до услуга от нисък ранг (Стойчев 2012).

За нуждите на изследването е извършено ранжиране на 27-те административни областни центъра в страната на база налични функции, свързани с предоставянето на различни обществени услуги от висок ранг. Поставеният акцент върху високоранжирани публични услуги е в съответствие с тяхната ключова роля за качеството на живот на хората на дадена територия.

Представеното ранжиране на областните центрове се базира на избрани различни функционални единици. За всяка функционална единица е определен коефициент на тежест, равен на единица, като 1 функционална единица се равнява на 1 обект от съответния вид инфраструктура (1 МБАЛ, 1 висше училище, 1 музей и др.). Общият брой функционални единици за всеки областен център е равен на сбора на обектите на различните видове инфраструктура, използвани за тяхното ранжиране (Клисарова 2021).

Ранжирането на 27-те областни центъра в страната се базира на наличието на следните обекти, предоставящи услуги с висока обществена значимост:

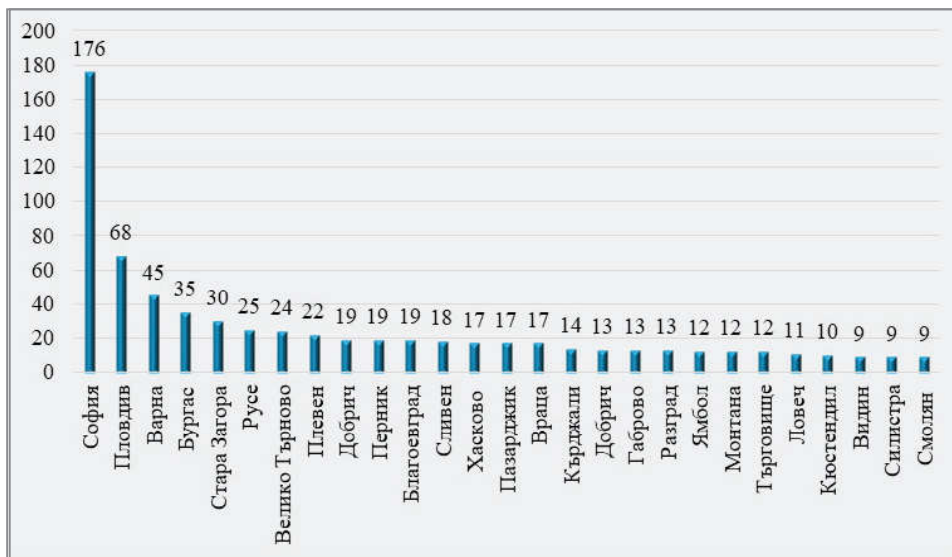
Таблица 6

Table 6

Ранжиране на административните областни центрове в страната на база налични функции – предоставяне на високоранжирани обществени услуги
 Ranking of the administrative district centers in the country on the basis of available functions – provision of highly significant public services

Социална сфера
Здравеопазване
– Многопрофилна болница за активно лечение (МБАЛ)
– Специализирана болница за активно лечение (СБАЛ)
Образование
– Висше училище (седалище и/или филиал)
Социални услуги в общността
– Център за настаняване от семеен тип за деца и младежи (ЦНСТ)
Дейности в областта на културата
– Музей (национален и/или регионален)
Спортна инфраструктура – стадион
Инфраструктурно развитие, свързаност и достъпност
Транспортна инфраструктура (брой от посочените обекти)
– Достъп до автомагистрала
– Достъп до първокласен път
– Достъп до главна жп линия
Други функции, свързани с обслужване на населението
– Районна служба „Пожарна безопасност и защита на населението“
– Районно управление

Най-голям брой функционални единици, представящи концентрацията на обекти, предоставящи високозначими обществени услуги, се отчита за гр. София – 176. На второ място се нарежда гр. Пловдив с 68 функционални единици, следван от гр. Варна с 45 (фиг. 4).

Фиг. 4. Брой функционални единици в административните областни центрове в България

Fig. 4. Number of functional units in the administrative district centers in Bulgaria

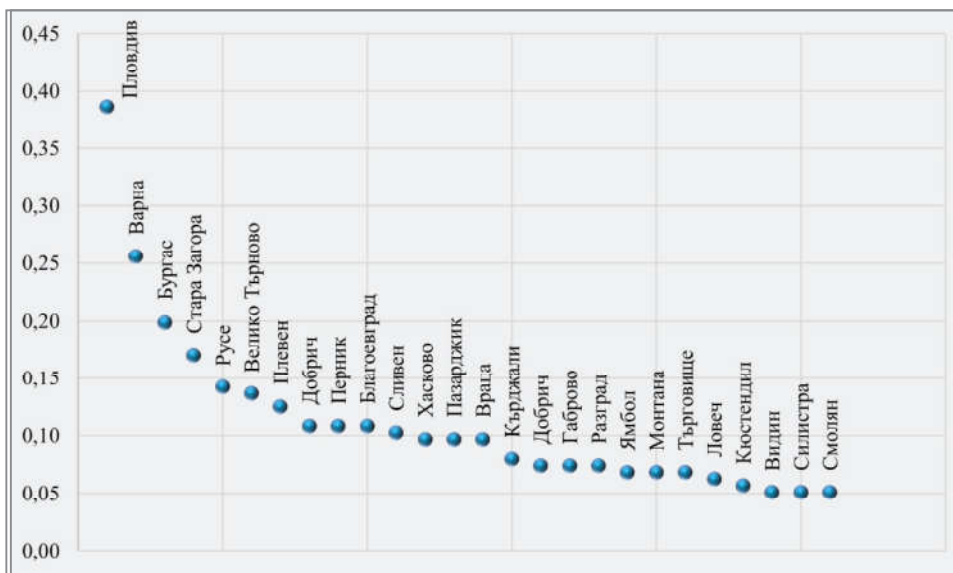
Съставено по: данни на МЗ, АСП, МОН, МК, ММС, МРРБ, МВР¹¹

Ранжирането на областните центрове по критерий „функции“ продължава с градовете Бургас (35), Стара Загора (30), Русе (25), Велико Търново (24), Плевен (22).

Най-малък брой функционални единици – 9, се отчитат за областните центрове Смолян, Силистра и Видин, следвани от градовете Кюстендил и Ловеч съответно с 10 и 11 функционални единици.

На база броя на функционалните единици в административните областни центрове, можем да изчислим техния потенциал, спрямо този на столичния град София, който теоретично приемаме за единица (фиг. 5).

¹¹ Министерство на здравеопазването, Агенция за социално подпомагане, Министерство на образованието и науката, Министерство на културата, Министерство на младежта и спорта, Министерство на регионалното развитие и благоустройството, Министерство на вътрешните работи.

Фиг. 5. Потенциал на административните областни центрове в страната спрямо гр. София по критерий „функции“

Fig. 5. Potential of the administrative district centers in the country compared to the city of Sofia by “functions” criterion

С най-голям потенциал спрямо гр. София се отличава гр. Пловдив – 0,39, който заема второ място сред областните центрове в страната по брой население и брой функционални единици. На второ място се нарежда гр. Варна с 0,26, следван от гр. Бургас с 0,20.

Сред останалите областни центрове, отличаващи се с по-благоприятни стойности, са Стара Загора – 0,17, Русе – 0,14, Велико Търново – 0,14.

За три административни областни центъра в страната – Смолян, Силистра и Видин се отчита стойност, равняваща се на едва 0,05 от потенциала на столичния град.

Отчетените стойности отново потвърждават наблюдаваната моноцентрична структура на пространственото развитие в страната и по отношение на показателите „брой функционални единици“ и „потенциал на областните центрове спрямо гр. София“. Особено показателно е, че градът, заемащ второ място в структурата на двата показателя – Пловдив, се отличава с 68 функционални единици (при 176 за гр. София) и потенциал от 0,39 спрямо този на столичния град (теоретично приет за 1). За града на трето място – Варна се отчитат 45 функционални единици, формиращи потенциал от 0,26 спрямо този на гр. София. Особено тревожно е, че за 12 административни областни центъра в страната се отчита потенциал в порядъка на под 10 спрямо потенциала на гр. София.

Поглед към програмния период 2021–2027 г.

В ролята на стратегически документ от най-висок порядък в йерархията на националните програмни документи влиза Националната програма за развитие България 2030, В документа са формулирани три стратегически цели и пет области (оси) на развитие, към които са определени общо 13 национални приоритета. В контекста на изследването следва да посочим Приоритет 9 – Местно развитие, насочен към оползотворяване на местния потенциал за развитие и към отчитане на местните проблеми и предизвикателства. Възприетият подход се състои в интегрирано развитие на ресурсно обвързани и допълващи се икономически сектори. Поставен е акцент върху конкурентоспособността и устойчивото развитие на регионите на страната – относно регионите за планиране от ниво 2 и по отношение на градското развитие. Относно регионите от ниво 2 е възприет подход на промяна на фокуса от „подкрепа на населените места към подкрепа на територии, и от секторно ориентирани инвестиции към интегрирани териториални инвестиции“. По отношение на постигането на устойчиво градско развитие и полицентрична мрежа на градовете е поставен акцент върху определените като „най-важни за развитието на балансиран полицентричен модел градски общини чрез създаване на конкурентни на столицата София градски центрове с атрактивни възможности за инвестиции, заетост, образование, отдих, жизнена кариера“. Като такива са определени 10 градски общини – Столична, Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Стара Загора, Плевен, Велико Търново, Благоевград и Видин.

Актуализираната през 2019 г. Национална концепция за пространствено развитие 2013–2025 г. запазва своята роля на пространствен координатор на процесите в територията и секторните политики. Извършено е осъвременяване на документа в контекста на общоевропейското пространствено полицентрично развитие. Създава се и необходимата информационна и планова основа за Програмата за развитие на регионите за периода 2021–2027 г. Стратегическата част на документа е засилена, което е израз на интегрирането на регионалното с пространственото планиране. Целите на НКПР са интегрирани с тези на НСРР 2012–2022 г., олицетворявайки националната интерпретация на кохезионната политика на ЕС в единен планов документ за регионално и пространствено развитие. Постигната е и координация с най-висшия национален документ за програмния период 2021–2027 г. – България 2030,

Програмата за развитие на регионите 2021–2027 г. е фокусирана върху териториална цел 5 „Европа по-близо до гражданите“ на кохезионната политика на ЕС за периода 2021–2027 г. Програмата обхваща всички градски общини в страната – десетте големи градски общини¹² ще бъдат подпомагани по При-

¹² Градските общини, определени като основни центрове на растеж, съгласно актуализираната НКПР – Видин, Плевен, Русе, Велико Търново, Варна, Бургас, Стара Загора, Пловдив, Столична община и Благоевград.

оритет 1 за интегрирано градско развитие, а останалите 40 градски общини ще получат подкрепа по Приоритет 2 за интегрирано териториално развитие на регионите. Към двата приоритета е дефинирана по една специфична цел – „Насърчаване на интегрираното социално, икономическо и екологично развитие, културното наследство и сигурността“, съответно в градските райони (към Приоритет 1) и в различни от градските райони (към Приоритет 2).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Резултатите от изследването потвърждават както съществуващите големи различия между отделните градове областни центрове в България, така и наличието на значителни различия в рамките на самите административни области. Основна отличителна черта на пространственото развитие на отделните области е наличието на едно населено място – областният център, което доминира областта изцяло. До известна степен второ населено място може да се разглежда като вторичен областен център, а трето такова, което да изпълнява районообразуваща роля в съответната област, липсва. Малките районообразуващи функции на голяма част от общинските центрове в отделните административни области са доказателство, че те не изпълняват възлаганата им по смисъла на разработената нормативна рамка роля за развитието на балансирана полицентрична мрежа от центрове на територията на страната.

Понастоящем моноцентризмът продължава да изпълнява ролята на основна отличителна черта на пространственото развитие на националната територия. Налице е устойчиво наложила се тенденция на пространствена концентрация на населението в малко на брой градски центрове в страната.

Моноцентричното пространствено развитие може да се разглежда в контекста на съществуващите значителни различия в условията и възможностите за развитие по отношение на:

– „Град София и останалите“: изключително доминантна роля на столичния град в социално-икономическото развитие на страната;

– „Останалите 26 административни областни центъра“, различаващи се съществено помежду си; наличие на някои градове с потенциал да изпълняват важни централни функции и да предоставят високочначими обществени услуги;

– „Административен областен център – втори по значимост център“: наличие на един главен град – областния център, и липса на втори градски център, който да изпълнява равностойна/допълваща роля на областния център.

За вторите по значимост градски центрове на областно ниво се отчита значително по-малък социално-икономически потенциал и значимост за територията на съответната административна област, в чийто обхват попадат. Следователно, отделните административни области се отличават с наличието

на малък брой центрове, изпълняващи отредените им по смисъла на действащата нормативна уредба районообразуващи функции.

Съществените различия на областно ниво (между отделните общини в обхвата на съответната област) може да се разглеждат като един умален модел на проявяващия се моноцентризм в пространственото развитие на национално ниво.

Следва да акцентираме и върху наличието на градски центрове с потенциал да изпълняват важни централни функции и да предоставят висококвалифицирани обществени услуги. Оказването на подкрепа за повишаване на тяхната конкурентоспособност и районообразуващи функции е сред възприетите основни приоритети на държавната политиката в областта на регионалното и пространственото развитие в периода 2021 – 2027 г.

ЛИТЕРАТУРА

Клисарова, М. 2021. Ранжиране на областните центрове в България на база налични функции. – В: География, геополитика и обществено развитие. Велико Търново (под печат).

Русев, М. 2008. Обществена география. София, изд. „Унискорп“.

Стойчев, К. 2012. Локализационни подходи за регионално развитие. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Christaller, W. 1966. Central Places in Southern Germany. Translated by Carlisle W. Baskin. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

Нормативни документи:

Закон за административно-териториалното устройство на Република България.

Методика за категоризиране на административно-териториалните и териториалните единици в Република България (утвърдена със Заповед № РД-02-14-306 от 10.02.2012 г. на министъра на регионалното развитие и благоустройството).

Мониторинг на категоризацията на административно-териториалните и териториалните единици в Република България – 2014 г., 2016 г., 2018 г.

Национална концепция за пространствено развитие за периода 2013–2025 г. – актуализация 2019 г.

Национална програма за развитие България 2030.

Национална стратегия за регионално развитие (НСРР) на Република България за периода 2012–2022 г.

Програма за развитие на регионите за периода 2021–2027 г.

Интернет базирани източници:

<https://asp.government.bg/>

<http://mc.government.bg/>

<http://mpes.government.bg/>

<https://www.mh.government.bg/>

<https://www.mon.bg/>

<https://www.mrrb.bg/>

<https://www.mvr.bg/>

<http://www.nsi.bg/>

SUMMARY

HIERARCHY AND FUNCTIONS OF THE CITIES DISTRICT CENTERS IN BULGARIA

The administrative district centers in Bulgaria are distinguished by a key role and importance for the spatial development of the national territory. At the same time, there are significant differences in the development of the 27 administrative district centers in the country, expressed both in the context of the “city of Sofia and the others” and in terms of conditions for development of the other 26 administrative centers in the country.

The spatial development of Bulgaria is characterized by the extremely dominant position of the capital city – Sofia in the socio-economic development of the country. There is a tendency of concentration of the population in a small number of urban centers, which confirms monocentrism as the main distinguishing feature of the spatial development of the country. It is significant that in the six large cities with a population of over 100 thousand people in the country live nearly 35% (2,403 million people) of the population of Bulgaria. Nearly 18% (1,243 million people) of the population at national level lives on the territory of the capital city.

For the research’s needs, a ranking of the 27 administrative district centers in the country was performed on the basis of available functions related to the provision of various public services of high significance. The presented ranking of the district centers is based on different functional units, representing objects of different types of infrastructure – health, educational, social, cultural, sports infrastructure, transport accessibility, etc.

Based on the number of functional units in the administrative district centers, their potential has been calculated, compared to that of the city of Sofia, which we theoretically consider to be 1. The city of Plovdiv has the greatest potential compared to the city of Sofia – 0,39, followed by the city of Varna – 0,26 and the city of Burgas – 0,20. For three district centers – Smolyan, Silistra and Vidin, a value equal to only 0,05 of the potential of the capital city is reported.

The existence of urban centers in the country with the potential to perform important central functions is also confirmed. Providing support for increasing their competitiveness and importance for the national territory is among the key priorities of the policy in the area of spatial and regional development in the period 2021–2027.